

Интервю с Лиляна Деянова

Нека започнем с един такъв въпрос – как би се представила пред среда, която не те познава?

Няма обща форма. Пред ученици бих акцентирала върху това, че съм човек, който има шанса да общува с млади хора, студенти, от които научавам много. Пред студентите ни – че имам шанса да работя в едно от интересните университетски места, което наистина не дава „занаят“, но социологията не е „занаят“, а критичен поглед към настоящето и към самите нас... Често казвам с ирония: Лиляна Деянова, социолог. Но непременно добавям „ама не от онези социолози, които виждате по телевизията...“ /.../

В едно предишно интервю [публикувано в сборника по случай 125-годишнината на Софийски университет – бел. ред.] ти разказа за своята 27-ма гимназия в София, за ученето ти в специалност Философия, профил Социология. Но все пак – каква беше атмосферата във вашата гимназия, имаше ли култови автори, групи, критични към властта личности?

Не си спомням нещо особено различно от нормалните училища по онова време... [завършен гимназиален клас през 1969 година – бел. ред.] Слушахме Бийтълс, гледахме филми (някои питаха „Филмът хубав ли е или руски“, но на мен ми харесваха руските филми, а и доста от съветските). Обичах от малка Вапцаров – защото бях научила на май осем годишна възраст по повод на едно читалищно тържество неговото „Писмо“ („Ти помниш ли морето и машините ...“), но и Йовков и българската класика, Чехов, Толстой... Благодарение на един доклад за френския екзистенциализъм, който ми възложиха в гимназията, си паднах по френската литература... Четяхме, безразборно, поглъщахме превежданите западни книги (разбира се с различни интереси, а и дълбочини – някои не бяха минали отвъд една от началните страници на „Заеко, бягай“, май беше 17, където се намекваше за една сексуална поза ...). Обичах Селинджър, Стайнбек...

Имаше ли библиотека, какви списания четяхте, четеше ли „Родна реч“, публикувала ли си?

Имаше. Но повечето хубави книги идваха от размени. „Родна реч“ си го купувах, не съм и помисляла за публикуване. Търсех там и „материали по литература“, защото не ходех на частни уроци. Но най-вече го четях, за да видя какво казват хора на моята възраст от по-интересни – предполагам – от моята „духовни среди“. Мислех се – и защото ме мислеха – за нещо много, но си дадох сметка, че се надценявам когато се сблъсках с крайно интересни хора от моето поколение на международен пионерски лагер в Чехословакия – свиреха, танцуваха, рецитираха, а аз почти нищо не умеях. Избраха ме за дописник на лагерния вестник и си спомням със срам колко трудно беше да измисля тема, цял ден обикалях из лагера в търсене на сюжет и написах нещо с поука за боклука, в двойния смисъл на „за боклука“. Затова вероятно ми бяха интересни текстовете на мои връстници – какво имат за казване, как го казват, на кого, защо пишат.

А искала ли си да ги срещнеш, срещала ли си някои от тях после, имаше ли такива, които те разочароваха?

Стигаше ми да ги чета. Четях и стари броеве на списанието – любопитно ми беше да проследявам биографии, да се питам какво ли ще е станало с таланта на някоя си Юлия Кръстева... Някои от авторите срещнах лично – когато моят състудент Лазар Копринаров ме запозна с все още ученика от Немската ловешка гимназия Цочо Бояджиев, аз много емоционално му изрецитирах едно негово двустихие, което ми беше харесало в ”Родна реч”...

Критична ли беше тази среда?

Не си спомням някои от учителите ни да са били пряко критични към властта. (Но, разбира се, че са били – литература ни преподаваше Петя Дертлиева, жената на Петър Дертлиев, когото и тогава познавах, но едва по време на т.нар. перестройка покрай бащата на Деян разбрах за неговото инакомислие, четяхме книгите, които му даваше.) А и сред нас нямаше концентрирани и ясни бунтарства. Шумната музика, късите поли и дългите коси не ги броя за такива. През 1968 година участвахме в Световния младежки фестивал на младежта и студентите, бяхме част от масовото упражнение, дълго подготвяно за откриването. Тогава видяхме страхотни музиканти, бичуваната западна контракултура, кой знае защо наричана реакционна ... Една съученичка познаваше автора на книгата „Магнетофонната младеж” Юлиан Вучков и ние си я предавахме от ръка на ръка, за да можем по-информирано да подражаваме на „упадъчността” на „магнетофонните...”. Зяпахме с интерес, макар и без да разбираме, дискусиите в Университета... невероятно усещане за принадлежност – най-после – към Света. Сигурно затова бяхме шокирани от премазването на протестите в Чехословакия – гледахме по румънската телевизия в един град на Дунава, където бяхме с моите приятелки; румънската критика към нахлуването на войските на Варшавския договор беше яростна. Вече очевидно сме си давали сметка за пропагандата и манипулациите. Може би затова толкова ми хареса лекцията за рекламата и манипулирането на съзнанието на един социален психолог (един от онези лектори, които се канеха в задължителните кръжоци по някаква полит-просвета, нашият кръжок беше по етика). И реших да кандидатствам да уча нещо такова, а не право. „Нещото такова” се оказа профил в специалност „Философия”, където ме приеха. После там се откри и профил „Социология”, който ми се стори още по-привлекателно място. Харесваше ми и защото в този факултет бяха и младите историци Николай Генчев, Илчо Димитров и други – една от първите критични хуманитарни групи, която срещнах като преподаватели в кандидат-студентските курсове по история. Разбиха ни набързо няколко мита от националната история. Чувствахме се приобщени към някакво тайно знание. Това усещане се засили в годините на следване във Философско-исторически факултет.

Имахте ли тогава любими преподаватели?

Да, много от тях ми бяха интересни и ми се струваха автономни. И най-малката им реплика срещу „системата” ни харесваше. Бях ти казала в предишното интервю, че едно от първите неща, които ми сподели един състудент, Деян Деянов, е че е чел текста на

Желю Желев срещу Лениновото определение на материята. Първите ни лекции по въведение във философията (официално „диамат първа част“) на Аристотел Гаврилов бяха експлицитна критика към официалния философски труд „Теория на отражението“ от Тодор Павлов, тогава член на Политбюро. (Затова се учудих на спомена на моя състудентка в т.нар. „демократична преса“ след 1989 г. за натиска върху нас да четем „задължително“ Тодор Павлов...) Нашият факултет ми се струваше специално място, но не просто заради отделните критични към властта ругатни, които повтаряхме с кефа на малките деца, на висок глас произнасящи научените нови забранени думички, а заради една нова система на мислене. Значимият за мен и мои приятели млад преподавател Петър-Емил Митев ни преподаваше един друг Маркс, много интересен. Любен Николов ни правеше чувствителни към нов тип обществознание – хуманитарно, не „системно“, недогматично, отворено и към „не-марксистките“ идеи.

Кои бяха тогава любимите преподаватели?

Тези, които описвам, които наричаха себе си реформатори, не-сталинисти.... Значима фигура беше Добрин Спасов. Легенди за него ни разказваше още на първата бригада Витан Стефанов. Тези разкази за другия живот на факултета, бяха важни за нашето „професионално“ интегриране. Всички харесвахме Исак Паси, който ни въведе в големите имена на естетиката и в стила на академичните обноски. В предишното интервю ти разказвах по-подробно и за други преподаватели.

Те правиха ли някакви кръжоци, семинари?

Имахме кръжок по социология, ръководен от Любен Николов, но главно от един активен студент, Кертиков. По-късно, като бях асистент, си спомням, че и аз ръководих кръжок по социология. Той проведе семинар и в Гьолечица (по линия на Факултетния комитет на Комсомола или ТНТМ ми дадоха пари) много преди конференциите, наричани „Гьолечица“. Беше трудно – студена нощна зима, а ние ентузиазирани пътуваме към Гьолечица, на последната отсечка ни качи камион без покрита карусерия. Бяхме там със студентите Иван Чалъков, Георги Димитров, Боряна Димитрова, Борис Николов, който сега е в Щатите. Мисля, че ти казах, че първият кръжок, както и целият Философски факултет е бил интересен и за ДС. Преди две години работих в архивите на ДС по интересуваша ме днес тема – автономията и контролът върху социалните науки, вкл. по време на социализма, и видях колко наблюдавани и в някакъв смисъл несвободни са били критични преподаватели като Исак Паси и Николай Генчев. А и студентите (четох доноси и обзорни доклади за поведението на кръжочниците по социология, вкл. за себе си, за някакво американско знаменце в студентско общежитие; за един глупав – според мен и Деян – текст за „блатото на комунизма“ на още по-глупав студент, смятан за критичен младеж. А всъщност критичността беше другаде. Подобно неразбиране – досущ като това на ДС – на фактите на истинската критичност и отъждествяването ѝ със „смелите“ текстове тип „блатото на комунизма“ проявяват и някои днешни изследователи на комунизма.

Добре, ти си се записала в Университета, какви групи имаше сред студентите? Къде се събирахте? Какви интересни събития имаше? Кои бяха лидерите на купоните?

Студентският ми курс беше по-диференциран от гимназията. Там беше видимо разделението на учениците: от една страна „идващите от Центъра”, с тролей номер 2, предполагаемо – деца от т.нар. „стари семейства” и онези, които живееха в околните къщи и „крайни квартали”... Имаше и деление „по-бедни – по-заможни”, но не беше толкова забележимо.

А те защо учеха в крайната гимназия?

Бяха се записали в нея, а не в 7-мо или 8-мо например, за да „изкарат по-добри дипломи”. В гимназията също имаше разделение на онези, които по-амбициозно инвестират така да се каже в себе си и бъдещето си и онези, на които им стигаше и тройка. Но това последното беше по-забележимо при моите състуденти. Имаше един кръг, който беше по-, не бих казала елитарният, но по-амбициозният, на студентите с интереси, пишешци, участващи в кръжоци, конференции. Не в нефрмални семинари, а в напълно формални конференции, част от тях организирани по линията на Комсомола. Такава една много голяма и международна организация през 1973 г., пролетта, имаше философи от ГДР. Мисля, че пари за ежегодните конференции в Приморско и Дома на учените във Варна идваха и по линия на ЦК на Партията; спомням си мои състуденти и преподаватели, които мобилизираха мрежи (чрез Михаил Бъчваров, напр.), за да финансират студентското участие. Някои от нас участваха в научни екипи, провеждащи социологически изследвания – например в изследвания на Центъра за изследване на младежта, ръководен от Петър-Емил Митев (двама колеги бяха в изследването за младежта и изкуството, ръководено от Иван Стефанов, друг беше в това за младежката художествена самодейност, в което участваха и Жельо Желев и Ив. Знеполски); аз като третокурсник участвах в изследване на Кирил Василев за нагласите на младите към т.нар. политическа учебна година, организирано от Градския комитет на Партията, после то се проведе и в „Младежкия институт”. Разбира се имахме и по-малко официални кръжоци и семинари – като например семинара за Кант на другия Иван Стефанов, история на философията, четяхме „Критика на чистия разум”. Беше пъстра творческа среда. Аз лично имах шанса да отида на стаж, организиран от ЮНЕСКО в Париж, по анализ на данните в социалните науки; учихме програма Фортран и видях един от първите компютри в мазето на Сорбоната 1, до Пантеона. Същата 1972 година пък бях с десетина души от нашия и съседен курс на летен стаж и в Москва, водени от ас. Иван Калчев (който впрочем също е написал доста текстове за ДС относно подобни младежки участия, както се оказа в наши дни) . Там се срещаме и окончателно се влюбих в Мераб Мамардашвили. Той беше заместник главен редактор на *Вопросы философии*. Деян казва, че за нашето формиране бяха важни и двата центъра, Москва и Париж. Бяхме малка група от студенти и асистенти със самочувствие. Но бяхме такива, защото имахме извънреден шанс, немислим за повечето тогава. Шанс често отвъд социалния произход – спомням си как Деян Деянов беше помолен през 1973 година от другар от ЦК да отстъпи мястото си на избран за делегат на младежка група за Световния Философски конгрес на друг наш състудент, чийто баща работел в ЦК и, видите ли, „било неудобно да е във от списъка синът на другаря Х.”... А ние с Емил Коен още в 1970 година, в края на нашия първи курс, бяхме включени в официалната /!/ 500-членна българска делегация на Седмия световен социологически конгрес във Варна. Представи си – 500 „социолози”, при положение, че

още няма завършил випуск по социология – ужас и омерзение! Но видяхме Талкът Парсънс и сума знаменитости. Беше важно за въобразяване на това, което искаме да правим професионално. И за виждането на книги (впрочем и във Философската библиотека имаше доста списания и книги, в известен смисъл беше по-богата от сега.) Всички книги, донесени от световни социолози и издателства останаха в България... е, някои в частни библиотеки. Кражбата на книги не била кражба, чух от наш преподавател. Имаше и не толкова величави епизоди от първоначалното акумулиране на „научни“ капитали.

Съжалявам за тези лични детайли, явно доста съм участвала, но все пак с това – надявам се – описвам някакви възможни тогава събития, процеси. Деян ме покани когато бях в четвърти курс да членувам в един неформален поетически кръжок, „Сезони“, макар да беше приютен от читалище (с председател един историк, Андрей Цветков, ”Раковски“) в Лозенец. Така се запознах с Георги Рупчев, тогава още ученик, със Стефан Абаджиев, покрай този клуб срещнах Валери Петров, беше голямо преживяване. Говоря по-малко за другите места, за купоните, тъй като по-рядко ги посещавах. Ние, разбира се, също се събирахме в „Грозд“ и „Дълбок зимник“, в УКЕВ-а, университетския клуб за естетическо възпитание. Бях май в някаква комисия там, като член на ФК отговорящ за културно-масовата работа.... Беше под председателството на асистент Иван Славов, впоследствие оказал се и той доносник. Но организирахме интересни срещи, с музиканти, с театрали, с писатели – напр. с „бунтаря от Априлското поколение“ Любомир Левчев, представен ни като „писател работил в Кремиковци“.

А каква музика слушахте?

От „Бийтълс“ до „Щурците“. После Джон Ленън, групата се разпаднаше. „Лед Цепелин“, „Ролинг Стоунс“, „Куийн“. Джоан Бейз и Боб Дилън. Музиката вкл. на „Война и мир“, който спечели Оскар за чуждестранен филм. „Рим“ на Фелини. Бяха забележителни и много важни за нас кинолекториите в 65 аудитория. „Цялата“ история на киното.

По време на следването си определяхте ли се като дисиденти? Имаше ли сред вас членове на неформални групи, на неформални комитети, организации?

Не бяхме чували тази дума, но се мислехме наистина за инакомислещи. Аз бях член на „Комитета за защита на Русе“. Много вълнуващо беше учредителното събрание. Предупреждавах ни веднага след него, че ако не се откажем, ще бъдем наказани. Когато година или две по-късно се образува Комитетът за гласност и преустройство, в него се записа само Деян. Помня, че каза, че е добре да си разделим неформалните комитети, защото, ако станело нещо,.. а сме имали две деца... Как се случваше това постепенно – при мен с големи периоди на конформизъм – инакомислие? Не знам, но вероятно е било подготвено и от гимназията. Макар че там, както ти казах, не бях чула и една пряко критикуваща режима дума ... как ставаш различен, недоволен, искащ друго, протестиращ?... Постепенно. Четяхме много, разменяхме си критични статии, като например тази на Генчев в списание „Младеч“; бащата на моята приятелка беше бивш царски летец, а тя харесваше „За свободата“ на Стефан Дичев; друг баща ни говореше за стопанската корупция при социализма; трети беше милиционерски шеф, който си спомняше малко гузно следреволюционното насилие; участвахме в Световния фестивал и

ни стресна смазването на Пражката пролет – запомнящо се преживяване на разочарования... Преживяване, което не беше свързано с фактите от порядъка на прочутия дефицит, макар че и аз помня как с майка ми обикаляхе дни наред магазините, за да си намеря по-красива „бяла блузка“, а униформеното ми палто беше отвратително. Не смятам за дисидентство битовия антикомунизъм, масов в гимназията, и насладата от карикатурите в „Стършел“, осмиващи системата. (Когато аз учех още ги нямаше така наречените неформали – пънкери, рокери, движение за Хари Кришна съзнание....) В университета чувахме експлицитни аргументи срещу дефектите на системата, анализи. Струваше ми се среда на инакомислие, тогава ми се струваше така - още по време на първия ми кандидатски курс когато ни преподаваха историци като Николай Генчев. Този тип дисидентство ми харесваше повече от грубото ругане на комунизма... Странно е, че най-следените от ДС хора, с висок коефициент на дисидентство по моята класация, след 89 година бяха низвергнати. Изпитвам срам само като си спомня събранието, което изключи достъпа на Исак Паси до ръководни позиции по силата на така наречения „закон Панев“, който се разпореждаше с неблагонадежните... Паси бил на младини преподавал идеологическа дисциплина в партийна школа или нещо подобно... А човекът, така да се каже отговарящ за доносите срещу него се оказа сред активистите на „демократичната опозиция“ след 1989-та.

Страхувахте ли се от цензурата?

Не бяха толкова голям проблем за нас, студентите имам предвид. По-късно, когато бяхме асистенти, като че ли по-често се питахме – с по-скоро любопитство, отколкото страх – кои сред нас са доносниците. Макар че ние с Деян имахме един неприятен случай около списание „Сезони“, което щяхме да издаваме, и дори корицата на първия брой беше готова. Понеже вторият баща на нашия приятел – поета Х. У. работеше в системата на „милицията“ (в ДС), той ни каза, че има информатор сред нас, каза на Деян и името. Беше голям шок, макар да не беше от най-близките ни приятели. През 80-те години май страхът беше по-голям, бяха се случили „турските събития“, /асистентът от Катедрата ни/ Румен Димитров преположи, че ни следят, че има подслушватели в аудиториите. Имаше бивши състуденти, които работеха „в системата на МВР“ и те ни предупреждаваха да не прекриваме определени граници на протест – „не подписвайте петицията „на Краси Кънев“, протестираща срещу отнемането на мюсюлманските имена“, „не ругайте Тодор Живков, други – може, не е страшно“.

Какво се случи след завършване на Университета с тези кръгове, в които участваше? След това била ли си член неформални семинари?

Аз, както виждаш, в моя разказ много често смесвам периоди и преминавам бързо напред и назад, от университетско студентство към след-университетско асистентство. Защото имах късмета бързо да стана асистент, кръговете и приятелската ни общност да не изгубят контурите си, а да се трансформират в подобни, макар и други „семинари“ – активности, каузи. Четенето например в семинара за Кант продължи в четения на други автори. Със Здравко Попов и Деян имахме един малък и кратък период на четене на „Картезиански размишления“ на Хусерл. По-късно имахме малки семинари в рамките на създадения от Деян Институт за социална критика – ИСК, веднага след 1989 година. Той беше

регистриран като Дружество за разпространение на научни знания, което издава и списание – известното и значимото „Критика и хуманизъм“....По-късно – и досега – се нарича ИКСИ, Институт за критически социални изследвания. ... Там имахме един кратък период на връщане към Хусерл, със Светлана Събева, Нина Николова, Милена Якимова. От края на 70-те години четяхме Маркс в Марксовия семинар. После, благодарение на запознанството ни с Кольо Коев, четохме и други феноменолози, в семинари и конференции около ИКСИ. Малки – изследователски – семинари около изследванията, които правихме – за методологията на изследването на учебниците по история, семинар по методология на историческото познание...; за критиката на сондажите, за жизнения свят на прехода след 1989 – изследването „Археология на демокрацията“, друго изследване върху „Европейската идентичност на българина“. ИКСИ съ-организира благодарение на предложението на Иван Кръстев – тогава от фондация „Науман“ – един от първите големи семинари за декомунизацията, с Ханс Момзен... Деян е семинарджия, той е зачинател не само на Марксовия семинар...

Разкажи за този семинар, той е в разказите на много от хората, които интервюираме. Кой го създаде, как? Кога?

Кой го създаде, е съвсем ясно – Деян, разбира се. В началото бе Деян, така да се каже. Но началото ми се губи. Някъде през 1977 и 78-ма година, когато той беше войник, си говорихме, че трябва семинарно да четем Маркс. Защото четяхме Мамардашвили, един философ, който много ни е повлиял и продължава да ни влияе, който ни показа друг прочит на Маркс, на Марксовите „превърнати форми“, „идеологията и всекидневието“ у Маркс като „некласически мислител“ (както го нарича прочутата „тройна статия“). Марксовото рабиране за безсъзнателното и паралелът Маркс – Фройд ни беше интересен и заради една преведена книга на трима френски марксисти, „Психоаналитичната теория в оценка на френски марксисти“. Когато през пролетта на 1978 бях на специализация в Париж и пишех дисертация за символите ходих на лекциите и дори в дома на Катрин Клеман, на рю дьо ла Шерш-Миди. В този контекст прочетох статията на Алтюсер „Фройд и Лакан“ – в статията на Мамардашвили „Анализ на съзнанието в работите на Маркс“ според мен има пряко влияние именно на тези схващания на Алтюсер. Аз описвам несъмнено по-скоро моя спомен и лични причини за обръщането към задълбочаване в Маркс, но всеки от нас беше стигнал до подобна необходимост по специфичен свой път. Така или иначе, Деян още докато беше войник, роди идеята, скицира дори приблизителен списък на първите, с които щеше да говори. Това бяха Деян Кюранов, който пишеше дисертация за Марксовия метод, Андрей Бунджулов, Андрей Райчев и още двама трима други, по-млади. После случайно се запознахме с Кольо Коев (мисля че първо аз), който като докторант по социология В Института по социология на БАН пишеше дисертация за феноменологическата социология. Изключителна среща – и с Кольо, и с феноменологията на Шютц, с този тип проблематика на всекидневието, чрез Кольо. (Казвам „този тип“, феноменологическата парадигма, защото със студентите обсъждах вече статии за всекидневието – една статия на Любен Николов, плюс първата глава от книгата на Бъргър и Лъкман, която Любен Николов ни беше дал в превод на български език от библиотеката на ЦК, защото разбра, че обсъждаме статията на Мамардашвили „Превърнати форми“. После пак по линията на ЦК може би, не помня, имахме книгата на Миклош Алмаши. „Феноменология на привидностите...“ За това как проблематиката на всекидневието ни е

занимавала и защо изобщо тази парадигма се налага в Катедрата по социология и прочее, имам едно – смятам интересно – интервю, дадено на дипломантка, която работеше по тази тема и публикува и статия в „Социологически проблеми” [публикувано в съст. Светла Колева, Диана Ненкова, Симона Тренева „Социологията в България през погледа на поколенията”, София ИК Пенсофт, 2012]. Така Кольо стана член на семинара, после Майя Грекова, Цветозар Томов, който пишеше дисертация за всекидневието мрез Хаджийски, после Красимир Кънев... Доста интензивно общувахме, работихме, измисляхме, но и се просвещавахме. Акцентирам върху това, че се просвещавахме измисляйки, а не заради просвещението. Искахме да бъдем критически теоретици, но по наш начин. Деян, Кольо и Андрей Райчев разработваха проблематиката за посредническите структури и всекидневието. Интерпретацията на Марксовата теория за посредническите структури беше нашата критическа теория!, теория, която искахме да правим поставяйки в диалог различни мислители. Не непременно от неомарксистките синтези тип Франкфуртска школа, по нея специалист беше Краси Кънев, който пишеше дисертация за Маркузе. Затова е странна интерпретацията на някои колеги - имам предвид например една работа на Христо Тодоров – че Марксовият семинар в началото си е искал да обновява марксистката теория, а едва след 1990 година сме се ориентирали към правене на нашата форма на критическа теория. Аз, разбира се, споменавам това – но станало ширещо се клише – по памет.

Къде се събирахте?... Какво публикувахте?

Често у нас, така започнахме. Но и в Университета, в Кабинета на катедрата по философия, 62-ри. Спомням си как там Райчо Пожарлиев като млад докторант ни говореше за критиката във Франкфуртската школа, а Любен Николов – който също се интересуваше от проблематиката на всекидневието – съсипа – в смисъл „разгроми” - един текст на Андрей Райчев по неговата дисертация за дейността. Беше ултра критичен, макар да ни харесваше и ценеше, наричаше ни „мамардашвилчета”. Публикувахме някои статии в „Социологически проблеми” (през 1985 г. там имаше брой за всекидневието), в бюлетина на БСА „Социологически преглед”, а много по-късно, след трансформирането на Марксовия семинар в други структури, в „Младеж и общество” например – списание, на което Деян стана зам-главен редактор и покани за друг заместник Ивайло Дичев, а за секретар – току-що завършили или завършващия Иван Кръстев.... това бе списание на Института за изследване на младежта към ЦК на ДКМС, в което публикуваха и Александър Къосев, и Цочо Бояджиев, и Ивайло Дичев, и Кольо Коев, и Валери Подорога т.н. Но това не е „може би единственото официално издание на кръга „Синтез”, както някъде го нарече Бойко Пенчев в един прекрасен коментар на Къосевия текст „Млади и стари”... разбира се кръговете се преплитаха, но все пак генеалогията и духът на „Младеж и общество” е по-скоро Марксов семинар, на Института за социална критика, по-скоро духът на „първите Гьолечици” (не случайно там публикувахме статиите на Валери Подорога и Автономова). Едно от най-важните неща, което направи Марксовият семинар и диалогът, който той имаше с други групи и лица, беше Гьолечица.

Да, разкажи по-подробно за нея, за темите, хората.

Става дума не за цялата многогодишна Гьолечица... а за конференциите през 1983, 1984, 1986 г., които той организира в станцията на СУ в Рила планина, техният отзвук, публикуваните материали от тези конференции – те бяха по темата за всекидневието, посреднически структури и всекидневие... Първата „Гьолечица“ беше на тема „Маркс и проблемът за всекидневието“... Втората беше пак за всекидневието като теоретически проблем. Третата – от теория на всекидневието към теорията на посредническите структури. Не си спомням съвсем точно заглавията, макар да помня почти всички теми на участниците...ще питам Деян. Той, заедно с Цветозар Томов, Деян Кюранов, Майя Грекова, май и Олег Георгиев, беше в организационния комитет. На „Сан Стефано“ у нас беше така да се каже канцеларията – имаше безброй папки, по-точно купчинки, циклостирани или ксерокопирани резюмета на участниците в не знам колко броя... Скоро намерих на тавана ни доста листове... После бюлетинът на БСА „Социологически преглед“, сп. „Социологически проблеми“, даже и един бюлетин на Философското дружество също, публикуваха програмите на конференциите и някои от докладите. След 1986 г. конференциите се организираха под председателството на Цочо Бояджиев и със стратегиите на правене на хуманитаристика на неговия семинар и други кръгове. Участниците от Марксовия семинар бяха просто участници, но не и организатори, инициатори. Идеята на Деян когато така да се каже предаде щафетата през 1986 година, беше да се де-монополизира Гьолечица-та, да се редуват различимите групи от първите три конференции. Без също и диалогичната атмосфера в нашия Философски факултет нямаше как да се случи интелектуалният кипнеж, наречен Гьолечица. Но мисля, че Деян има голяма роля за разширяването на диалога и към други „факултети“, за поканването и на т.н постмодернисти (странно защо тогава така наричаха Кьосев, Дичев и Владислав Тодоров, но може би греша за „тогава“, може би това име им се даде по-късно...); те бяха наши приятели и невероятно интересни и обещаващи изследователи (но на доста от философите това не им се струваше вероятно). Спомням си една реплика – „абе Деяне, тези защо сте ги поканили тук...“ После същите хора повярваха и продуктивно си сътрудничеха с тях, но първоначалното усилие да създаде условия за възможност за диалог беше на Деян и, разбира се, и на други от Марксовия семинар.

Значи Философският факултет има централна роля. За Гьолечица...

Да, Гьолечица е семинар около Философски факултет и отначало около Марксовия семинар. Макар формално май да се споменаваше, поне за първата Гьолечица, името на Петър Митев като шеф на организационния комитет... А ЦК на ДКМС, доколкото си спомням, даде пари за поканването на много важните за нас философи от Москва. Мамардашвили не можа да дойде, но негови последователи като Валери Подорога дойдоха, също и Наталия Автономова, плюс един човек от истеклишмънта на съветската философия, но много отворен и толерантен, авторът на книгата за „Младия Маркс“ – Лапин. Гьолечица беше друга, пълна с чист въздух атмосфера. Не само заради планината, друго място. Формата беше друга – всеки имаше по един час време, което да си разпредели сам за доклад и дискусия... Аз съм участвала главно в първите Гьолечици. Рядко ходех и по-късно, участвам в двата сборника – 20 години Гьолечица и 30... Възхитена съм от колегите – като Цочо Бояджиев – хората, които успяха да поддържат този семинар... Това е особен етос на дълг към общността, към общност изобщо, не само тази... Кьосев го има също.

Кои други участваха?

Калин Янакиев, Нели Видева, Райчо, Миглена... Стоян, Олег са също може би в организационния комитет на по-късните, не знам... Росинка Тодорова е прекрасният организатор. Този семинар, разбира се, е много различен през годините. Гьолечица е и усилието да постоиш въпреки всичко. Имало е и по-вяли „Гьолечици“. И много по-отворени към хора от други факултети. Макар да има добра и лоша отвореност, лоша в смисъл на „еклектична“. Философският факултет не се отваряше лесно към „филолозите“... особено когато не са античници... Впрочем в архивите на милицията, тоест на Комисията по досиетата, намерих една сводка за съвместен семинар между философите и филолозите. Семинарът се казваше „Лице и маска“ и трудно тръгна, не стигна далеко, имаме малко сборки. Още тогава един от участниците ме информира – бяхме на купон у Жорко Рупчев, а ние излязохме на улицата, за да говорим тайно – че са го питали от „службите“ дали става дума за „лице и маска на властта“; същата формулировка – странно – намерих в тази сводка, ще ти я дам, за да я приложиш към интервюто ми като съвсем автентичен документ... Както ще ти дам и интервюто, което дадох – преди малко споменах това – за атмосферата на зараждането на проблематиката на всекидневието в България през 70-те, 80-те години... То за мен е важно и за темата, която днес обсъждаме сега е необходимо – защото ме кара да видя връзката между 80-те и 70-те години. Тезата ми е, че така нареченото чудо на 80-те е всъщност необяснимо без чудото на 70те. Чудото е 70те... Последното комунистическото десетилетие, с еуфорията от семинарите – която при носталгичните ни разкази изглежда по-голяма отколкото е била – е невъзможно да бъде обяснено без предишното десетилетие. В този смисъл, за мен 70-те години – след 1968-ма – са много важни, те подготвиха, родиха форми. Марксовият семинар е кулминацията на 70-те, той се роди в края на 70-те, както и проблематиката за всекидневието (и проблематиката на връзката всекидневие-история) беше станала интересна на социалните науки, а също и на киното, литературата, през 70-те...

Защо мислиш така?

В това интервю, в което трябва да обясня на един студент разни каузалности, акцентирам и върху специфичните мрежи, които са направили това случване възможно, които не са просто мрежи на чисти неформално организирани и инакомислещи интелектуалци, правещи алтернативна наука и съпротивляващи се на статуквото и режима. Тезата ми е, че ако само така се обяснява семинарната култура на 80-те, ще пропуснем съществени логики на късния социализъм.... Ето, например, една част от това интервю, защото не ми се разказва дълго и не съм сигурна, че ще резюмирам по-добре... разказвам за духа на появата на Катедра „Социология“ (вследствие решение на Политбюро на ЦК на БКП) и утвърждаването на стратегията ѝ с интерес към всекидневието и феноменологическата социология през 70-те:

/Симона Тренева – дипломантката, която пише за историята на Марксовия семинар, заради интереса към всекидневието и пр. –

Тази социология как се отнася с политическата власт?

Има два смисъла на „се отнася“: как се отнася към и какви отношения поддържа с нея. Самият патос на социологията като наука е критика на властта, не само на политическата. Критика на отношенията, застиващи като власт, които някаква група иска да монополизира. В нашата катедра / не говоря за цялата и всички/ — и в групата около Марксовия семинар беше силно влиянието на критическата теория, и то не само на тази на Франкфуртската школа, но и на Марксовата „критика на политическата икономия“, също и на Фуко. От друга страна обаче властта не беше някъде далеч и там. Ние сме едновременно подчиняващи и подчинени, както казва Фуко. Днес сред българските интелектуалци жертвите се оказаха прекалено много и най-често се представят като жертви или поне като съпротивляващи се, не истинските жертви и истинските съпротивляващите се. Нещата бяха много преплетени, почвайки от най-дребното – преводът на Бъргър и Лукман беше служебен, финансиран от библиотеката на ЦК на БКП. Спомената статия „Всекидневните ситуации и ценностните ориентации на личността“ беше публикувана през 1975 година в един ултра пропаганден бюлетин, издание на ГК на БКП. По-същественото е, че появата на темата за всекидневието беше пряко свързана с процеса на налагане на идеологическа категория „начин на живот“ и пленума по идеологията, т.нар. Февруарски. Любен Николов беше участвал в написването на доклада и беше доволен, че е въвел там и категорията „всекидневие“, а не само по принуда – давайки си сметка за цялата идеологическа машинария около „начин на живот“. Благодарение на пленума, на новата идеологическа вълна, обаче, се финансираха повече социалните науки, приоритетно и мащабно изследвания се спонсорираха изследвания върху начина на живот, създаде се секция „Съвременна етнография“ към съответния институт на БАН... Това беше в логиката на зависимостта от не по-малко идеологическата категория „качество на живот“, появила се неслучайно на Запад с появата на „цивилизацията на свободното време“, на потреблението и т.н. Там също се финансираха приоритетно списания като „Индикатори за качеството на живот“, имаше източно-западни изследвания по темата, изследвания на свободното време, бюджета на времето. Процесите бяха свързани с изчерпването на предишния модел на модернизация – този на индустриалния капитализъм. Навлизаха нови категории, които намираха еквиваленти и у нас. За „начина на живот“ имаше отвратителни публикации, които нямаха нищо – подчертавам нищо - съдържателно общо с нашите изследвания. Ние не разбирахме всекидневието чрез „начин на живот“, но Те, те там горе, си мислеха, че ние имаме предвид това – опит за хуманизиране на системата и пр., и ние нямахме нищо против те да си мислят, че ние правим същото като тях. Но нямаше общо – типологично, и само типологично, казано - между текстовете, произведени в Софийски университет и онези от Академията за обществени науки към ЦК на БКП. Различията между социологическите институции бяха огромни. В полето на социологията имаше конфликтующи групи в сложни мрежови отношения, имаше битка за налагане на собствената интерпретация на това как да се преподава социология, кои са добрите изследвания, автори, парадигми. Социологията в СУ беше несъизмерима и със социологията в УНСС. Но можеше и най-идеологическата дисциплина да се преподава критически, и обратно – една история на социологията да бъде нищо повече от четиво за партийната просвета. Капиталът в полето на властта, политическият капитал в онова общество беше значим фактор. Ние се възползвахме от този на Л. Николов, от социалния капитал на други колеги. Говорейки тук за тези капитали имам предвид смисъла и анализите на Бурдийо. Именно благодарение на своите „капитали“ – социални, политически, но и образователни, културни, той успя да заложи на стратегията за нашата катедра. Да наложи, това е само един пример, като преподавател в ключова дисциплина „син на враг на народа“, каквато беше стигмата тогава. Така Георги Фотев беше предпочетен пред професора от съседната катедра историята на философията, който вече четеше този курс. На нашия випуск Ирибаджаков четеше лекциите за „социологията“ на Демокрит или на Тома от Аквино. Фотев има принос и в налагането на проблематиката, която те интересува – всекидневието, влиянието на херменевтичните парадигми в преподаването на социология. Той публикува студия върху „символния интеракционизъм“ и други, разбира се. Но най-решителен в това отношение беше

приносът на Кольо Коев, който беше негов асистент и който в края на 70-те написа немалко новаторски статии, а в 1981 г. защити дисертацията си върху Шютц.

Т.е. тази проблематика навлизаше чрез личности, но те бяха свързани. Бяха „мрежи“, които в интерпретацията на Деян Деянов и другите компенсират дефицити – в случая дефицит не на стоки, а на знание. Затова не съм съгласна с тезата на Георги Димитров, че доколкото е имало социология преди 1989 година, тя се е дължала на талантливото присъствие на няколко личности. Разбира се, че социологията е създадена по политически причини, за да се впише в легитимизирането, проблематизирано, на предишния строй, свързана е с антисталинизма.. Но за да се разбере професионализирането в социалните науки, трябва да се направи анализ не само на неомаловажимата роля на личностите, а на промяната в самите мрежи на властта, властовите пренареждания. Такъв анализ на стаяването на нашата дисциплина предложи Кольо Коев в една статия в „Интернешънъл социоложи“. Той описва там социалния учен у нас не просто като чужденец, в Зимеловия смисъл на думата, а като „двоен чужденец“. / / Социологията е част от опита на Модерността, а ние сме част от тази Модерност... Тя не възниква някъде на Запад и просто се внася в България. Или пък в Африка – както казваше един африкански социолог, имайки предвид това, че опитът на дядо му в мините на португалските колонизатори е също неотменима част от опита на модерността. Желязната завеса и ние от другата страна също сме част от опита на Модерността. Така че, трябва да се анализират отделните кръгове или по-точно „социални мрежи“, защото тези кръгове не са изолирани. Те, ако си преглеждаха публикации или програмите на конференциите за всекидневието в Гьолечица, се засрещат, кръстосват. Всекидневието става проблем и за преподаващия тогава литература Александър Кьосев, който се интересува от херменевтичните парадигми... Различните среди си взаимовлияха. Ивайло Дичев публикува в бюлетина, в който работеше, есето на Шютц, писа за новата „лавина на консумацията“. Философите коментираха Хусерл, Гадамер и т.н. и т.н.. Трябва да се направи анализ на онази особена атмосфера на късния социализъм, на първите проби в изданията и четенето на неща, за които само бяхме чували. Правенето на неща, които само допреди десетина години са изглеждали немислими.

Позволявам си да препратя към цялото интервю, защото това, което описвам за нашата катедра и „Социологията“, се отнася и до духа на алтернативното мислене през 80-те и връзката между формалните и неформалните групи, мрежи. Но не „супите на Мони“ (Паси) и изложбите на неговите произведения в апартамента на Юлиян Попов са първичното, а един друг „бульон“... Шегувам се, разбира се, няма в тази логика първично и вторично, съществено и несъществено, но искам да кажа, че трябва да търсим връзката, зависимостите, преплетеностите, които често забравяме. И че една основна промяна е в самата логика на правене на философия, социология, хуманитаристика, институционалната програма също... И други катедри са създадени от подобни „мрежи“. Генчев в своя героически разказ за създаването на катедрата по културология не споменава никъде в книгата си връзката с групата на социолозите, странно... Една много фина игра, мрежова игра, лобирания. Впрочем, той не споменава и името на Аксиния Джурова сред създателите... Тия дни в списание „Биограф“ тя споменаваше как „ние с Генчев създавахме Културологията...“, цитирам по памет... не трябва да се забравя ролята ѝ за институционалното укрепване на катедрата ви... за трансформирането на мястото еди-кое си за еди-кого си.... Ние в някаков смисъл бяхме и протезирани... Имаше различни констелации от сътрудничества, солидарности, поколения, визии, утопии... различни форми на алтернативност... Ако я нямаше и вашата катедра...

Това беше отначало Център към СУ, Ректората. После имаше предложение да стане част от Историческия факултет, но там отказаха.

Да, и в трансформирането му като център и катедра в структурата на Философски факултет групата – мрежата – на Любен Николов, Минчо Семов, Иван Стефанов беше доста значима. Членовете на Факултетния съвет на ФФ не бяха с отворени обятия.

С това ти даваш отговори и на въпроса може ли да се говори за специфична университетска култура на 80те.

Да, разбира се – давам някакъв отговор и може да се говори. Нашият университет беше специфично място в рамките на по-общата университетска култура – това което правеха в Академията, художествената, във ВИТИЗ... и другаде.

Вие общувахте ли с групите там, например с „Града“?

Познавахме по приятелска линия някои от тях. Някои и преди да станат „Градът“, например Андрей Даниел го познавах още от 1973 година около приятели от групата „Сезони“. Греди Асса го познавам чрез Жана и Сашо Кьосев. Както Кьосев ни запозна с Дичев – бяхме на Гьолечица, преди Гьолечиците, тоест на зимен курорт с нашия малък син на около 5-6 години, роден 1976. ... („чудото на 70-те“) Ето, нали искаш да ти разкажа случки. Бяхме там семейно. Сашо с Ики, първата му жена. Познавахме се може би от година. Изпихме нашата бутилка коняк през една от първите вечери. Сашо ни призна „Е аз имам една бутилка, но я пазя за Ивайло Дичев, мой нов познат“... После пак каза „Аз я пазя за Ивайло Дичев, поканил съм го да дойде тук“... Така ние бяхме в очакване на младия писател, „много важен“, „изключителен“. И той наистина дойде в пълния си блясък, с Албена /Стамболова/. Ядохме от прочутите сладки на „мама“, изпихме коняка набързо. А Сашо и Ивайло, наскоро запознали се, бяха в еуфорично общуване, надпреварваха се да свирят на китара. Така се заформира този значим за културната общност тандем Сашо – Ивайло ... Много ми е мъчно, че се разпадна, защото той генерира „Синтез“ и други движения; център беше и на нашата приятелска общност, така наречения „Кръжец“... пак кръжок... Ивайло ни запозна с Александър Андреев, който беше завършил право, но работеше като журналист в БНР, и с Невена Николова, преводач, преподавател и пр. Там бяха, освен Андрееви, и Кулекови, Иван и жена му, после активни в „Кръжеца“ станаха и Андрей Райчев и Виза Недялкова... Кръжецът има архив, защото имаше богата творческа дейност, макар и за приватни пространства и поводи.... Едно от най-добрите му произведения е рок-операта за Витгенщайн, подарена на Деян Деянов за рождения му ден, съчинена от тандема Дичев-Кьосев главно.... Виза Недялкова подари на Андреев по подобен повод цяла предавана по радио манифестация в чест на рожденика, а един от коментаторите беше известният ТВ говорител Георги Ламбрев, помолен специално за случая. Имахме много енергия да създаваме По-късно имаше и други членове на „Кръжеца“...

Приложение към интервюто:

1. Сведение за семинара „Лице и маска“ от архивите на ДС /бивш архив на МВР, сега в архива на Комисията по досиетата/:

Бюлетин № 36 за получените по-важни данни и проведените мероприятия по линиите на Об управление на ДС през периода 07-10.05.1988 година

На стр. 153 на бюлетина :”Получени са данни, че в СУ „Климент Охридски” е обособена неформална група – семинар „Лицето и маската”, наброяваща около 15 души. В нея участват преподаватели, членове на СБП, редактори и научни сътрудници, част от които са били членове на Клуб 39 и „Съвременник”. Инициатори са били асистентите Александър Кьосев – безпартиен и Лиляна Деянова – член на БКП. Както и научен сътрудник Деян Деянов от Научен Център за Младежта и Андрей Райчев, член на БКП, от отдел „Наука и Идеологическа политика” при ЦК на БКП. Като ръководители се очертавали Богдан Богданов и Здравко Попов.....

„Приемането в групата ставало след старателно обсъждане и оглеждане на кандидатите с цел да не се допускат провокатори, не се приемаи лица, заемали отговорни постове в дховната сфера, защото се считало, че те обезателно са свързани със службите за сигурност.

Правело впечатление, че напоследък на сбирките се поставял и въпросът за властта.

След заседанията обикновено се провеждали разговори по актуални политически въпроси”.

В момента „в семинара е настъпило разцепление и се оформили две групи – на философите, начело с Андрей Райчев и на литераторите , начело с Абександър Кьосев.”

Бележка моя: **Материал от 01 отдел...** /някъде пише също така, че „съвместно с 02 отдел се провеждат мероприятия за контролиране на дейността на семинара”